

Относно правните принципи и смисъла на системата

Ст. ас. Светла Маринова Маринова

Summary: Each system has its own principles which construct its sense and its structure. The legal system has legal principles, which wear the meanings and the aim of the system. Legal principles are main ideas that lead the norms to the whole sense of the system – to be the foundation of law. Legal principles are necessary for the existence and development of the system.

Key phrases: Legal principles, sense of legal system, phenomenal approach to the legal system

1. Науката като система

Принципът има много смислови нюанси, които говорят за различно схващане за цялостното явление, което конструират. Въпреки това принципите като част от науката и от системата се приемат наготово, така е и в правното познание¹⁰⁹. Преди да се разгледа понятието правен принцип и да се отграничи от понятия, с които се смесва, трябва да се пояснят някои черти на науката. Те според нас предопределят смисъла от съществуването на принципи въобще, в това число и на правните принципи.

Стремежът към истината е начало на всяка наука и основният принцип на всяко познание. Въпросът какво е истината, съвсем не е лек. По-лесно е да кажеш какво не е истината вместо какво е тя. Истината не е една и абсолютна, а многолика. Закономерно тя трябва да се търси винаги. Истината, както знаем е вечно движение, затова както казва Айнщайн „най-сигурният начин да се разминеш с истината е да мислиш, че я държиш в джоба си“.

Щом истината е многолика, то и пътищата и заблуденията до нея са много повече от верните. За да се познаят истинските пътища от безплодните е необходима свобода. Така стигаме до известната максима, че науката като път към познанието може да живее пълноценно само там, където има простор принципът на свободата. Хегел в своята „История на философията“ обръща внимание върху общия корен на свободата и любовта към Истината.

Науката не е просто натрупано знание, а системно знание. За да се систематизира знанието са необходими принципи – начала, върху които да се обединят и извлекат повтарящите се черти на отделните разпокъсани и разхвърляни знания. Принципите са начала, тенденции, основни насоки, които систематизират знанието и го превръщат в наука. Затова според някои автори науката се заражда, когато се появяват първите принципи¹¹⁰. Ние поддържаме тази теза, защото науката не е обикновено знание, а знание за причините. Науката търси общи причини за сходни явления, след това търси общото между законите за явленията и после търси принципите, обясняващи законите и най-накрая общото между принципите на науката, т. е. до системата на принципите на науката. По този начин науката стига до саморефлексия, или до разбиране и обяснение, до познание на самата себе си. Като извод чрез идеята за причинността знанието се систематизира. Проявява се и още един съществен белег на научното знание – който е стремежът към общност, към системност. В този смисъл е извода на Бърнър: „Науката се намира в състояние на постоянен ремонт и в същото време непрекъснато е обитавана“¹¹¹.

¹⁰⁹ Все във същия дух са и изводите за правните принципи. Смисълът им за системата, какво е правен принцип, в което се съвместяват няколко разбираня, най-често не подлежи на коментар, в тази насока виж: Евгений Мосинов, „За същността на правния принцип и принципите на правото“, Съвременен право, т. 1, 1995, с. 103.

¹¹⁰ Стригачев, Ат. Принципи на науката, С, 1997, с. 8. Авторът визира предимно методологически принципи.

¹¹¹ Цитата по: Томас Кун в „Структурата на научните революции“, С, 1996, с. 5-6.

Всъщност принципът на систематизацията е налице много преди да се появи човешката наука¹¹², която е само част от човешката култура. Преди появата на човешката наука природните и обществени явления се обяснявали чрез волята и намеренията на свръхестествени сили, които са в съподчинение. Без да знаят конкретните закони на природата, натурфилософите¹¹³ целят да схванат общата картина на мирозданието и да разберат неговата фундаментална структура. Принципът на систематизация или единството на знанието бил налице. Този принцип намира израз и в най-древното разбиране за правното основание като една причина, чрез която се обяснява правото като област на човешко познание. На практика този принцип намира израз в разбирането на школата на естественото право, което е господстващо до 18 век. Макар и претърпяло своята еволюция, разбирането за правото като единно цяло и система, насочена към обща цел днес е безспорна¹¹⁴.

2. От правната система към правните принципи. Подходи

И така както всяка система, като част от науката, която се стреми да познае действителността, и правото има своя система, която се основава на определени принципи. Въпреки смесването на редица подвъпроси в понятието за правни принципи, ще уточним само, че правните принципи са основа за конструиране и функциониране и изучаване смисъла на правната система.

Тръгвайки от общото към частното, от системата към принципите като смислови лостове на нейното функциониране ще изясним схематично същността на правната система. Според нормативиситите и отрасловиците, правната система е коя да е система от правни норми¹¹⁵ или тя е в съответствие с най-общите изисквания на системния подход.

За общата теория на правото, която се стреми да обясни и подреди правните понятия в система особено важен е подхода към явлението право. Подходът на съвременната обща теория на правото е обяснителен, интелектуално-конструктивен, той търси смисъла на правото и после смисъла в правото¹¹⁶, стреми се да надникне зад правната норма. За преобладаващата група съвременни изследователи на правната система, правната норма като обяснителна схема, което е безспорно, е с изчерпан евристичен потенциал. Затова се налага все по-последователното прилагане на системния подход към правото, Този подход задължително е съчетан с метода на системната рационалност, наричан „холистичен“ в разбирането за правната система. Според метода на системната рационалност, правната система и правните принципи, които са нейни задължителни основи, взаимодействат с други социални

¹¹² Счита се, че човешката наука се е зародила преди две и половина хилядолетия като учение за природата изобщо, това учение е наричано „физис“ - природа. Строго погледнато това учение съвсем не е било физика в съвременния смисъл, а по-скоро натурфилософия, защото обединява всички тогавашни знания за природата, получавани по чисто умозрителен начин: Валери Динев, Философска антропология, С, 2000.

¹¹³ Талес Милетски смята, че водата е основа на всичко, Хераклит-огъня, Демокрит-атомите, а Платон-идеите.

¹¹⁴ Разбирането за правото като социална система/идеална система подчинена на свои принципи на развитие и функциониране днес се споделя от всички съвременни представители на правната теория. Тази теория намира съвременен израз и развитие не само чрез представители на възроденото естествено право - Дворкин, но и в разбирането на Хърбърт Харт, Джоузеф Раз, Мишел Ван де Керхов и Франсоа Ост. У нас тази теза също е безспорна, поддържана е в разработките за правната система на Димитрина Милкова, Росен Ташев, Лъчезар Дачев, Димитър Радев, Даниел Вълчев.

¹¹⁵ Това схващане е почти общоприето. Виж: Ивайло Цонков, „Някой въпроси на наказателнопроцесуалните принципи“, сп. Закон, кн. 1, 1994, с. 32.

¹¹⁶ Михайлова, М. Правото-смисъл, сянка, противоположности, С, 2001. с. 18-19.

науки. Такива науки на преден план са не само социология и антропология, но особено *феноменология*¹¹⁷.

Така стигаме до извода, че правната система е идеална, тя съществува като резултат от действието на творческото наше съзнание¹¹⁸. Тази теза в общата теория на правото се поддържа от почти всички съвременни изследователи на правната система, които боравят с т. нар. конструктивизъм¹¹⁹ или концептуализъм. Този подход осмисля правото като интелектуална и обяснителна дейност. За нея предварителния избор на понятия и обяснителни теории към явленията е задължително условие, за да можем да възприемем интересуващите ни факти в правото, цялото право и да ги подредим в смислено единство. Така общата теория на правото се стреми да създаде правна система, в която да включи всички елементи в смислено и единство като извлече основната, типична същност на явлениято право. Според нас тази системност е невъзможна без същността на правните принципи, които носят смисловата и аргументативна същност - смисъл на правото. Смисълът на правото не е доведен до знание, а е предписан, изисква се да бъде приеман и съблюдаван¹²⁰. Принципите обединяват човешкия опит, повторяемост чрез феномена и модела, но и съдържат основната логика, която е извлечена от комплицираната човешка култура, от смисъла на правото и се отразява в него.

3. Правните принципи

Тълковният речник¹²¹ определя принципът като истина и положение, върху което е изградена дадена теория, учение. На следващо място принципът е определен като общ закон, основа на действието на дадено устройство, механизъм, машина. За нас принципът е основно, първо по важност¹²², истинно положение, което действа мисловно със своята неоспоримост, докато не бъде оборено от още по-ясно¹²³ и истинно.

Тръгвайки от феноменологията¹²⁴ в която център са човешките феномени-модели на връзки в и между явленията, които са натрупани предметно изразени

¹¹⁷ Феноменологията е наука, с която се занимават Хусерл, Хайдегер, Мамардашвили. Според Мамардашвили в „Избрано. Класическа и неklasическа рационалност“, 2004, феноменологията е търсене смисъла в модела – феномен, но и нива където човек сам налага действия в съответствие със своя дълг; виж Михайлина Михайлова, цит. съч. с. 18. Под феноменология без претенция за философска точност разбираме вътрешно присъщи свойства на общественото съзнание, които имат връзка с модела на правото, който взаимодейства с другите феномени.

¹¹⁸ Горната теза се поддържа от Венелин Ганев в Учебник по обща теория на правото. Част първа. С, 1944, с. 14.

¹¹⁹ Ташев, Р. Теория за правната система, С, 2006, с. 18. Такъв подход използват и други теоретици на правото Лъчезар Дачев, Димитрина Милкова, Димитър Радев. В чуждата литература такива са Роналд Дворкин, Джоузеф Раз, Мишел Тропер.

¹²⁰ Михайлова, М. Правото-смисъл, сянка, противоположности, С, 2001, с. 20.

¹²¹ Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров, Български тълковен речник, С, 1994, с. 758.

В същия смисъл като основно ръководно начало на теория, научна система и политическо устройство е даден принципа в Речник на съвременния български книжовен език, том I, С, 1957, с. 837.

¹²² М. Войков, Милев, Ал. Латинско-български речник, С, 1937, с. 500.

Бойчев, Г. Юридически латинско-български речник, С, 2004, с. 305. Принципът е обяснен като „начало“ и „произход“ на нещо.

¹²³ В същия смисъл е извода на Мария Славова в Принципи на административното право, С, 2002, с. 31.

¹²⁴ Феноменологията е направление във философията, която претендирала за преодоляване на неокантианския идеализъм, господстващ в науката за правото от началото на 20 век. От гледна точка на феноменологичната школа правото има свое битие и онтологична основа, независимо от законодателното битие. Сложния процес на отражение на социалните отношения, интереси, цели в правните норми, в резултат на съзнателна целенасочена дейност на правотворческите органи се изобразява от представители на феноменологичната школа в правото като „отгатване“ от законодателя или съдията на вече готови, наложени правни модели.

слоеве на човешката култура, ние трябва да отгатнем да открием цялото и неговия смисъл. Ние смятаме, че чрез подхода на феноменологията, смисъла на правото може да бъде разбран чрез правните принципи.

Принципът тръгва от действителността, той синтезира в себе си социален опит и истина. Често принципът бива дефиниран като синтез, или обобщение¹²⁵ на исторически възникнали и развиващи се реални обществени отношения. Принципът се предопределя от достигнатото равнище на цивилизован живот. Чрез феноменологичния подход към правото и правната система, правния принцип за нас е истина, положение, което има универсален характер. Този универсален характер ние трябва да отгатнем, открием, първо в смисъла на системата и после към отделните части на системата. Смисъла на системата е в правното основание, а отделните смисли на системата, подчинена на обща цел са в правните принципи. Така за нас правният принцип съвсем няма идейно-субективен израз, както го разбират голяма част от съвременните автори¹²⁶. За да служи на съвременната правна система правният принцип има определен обхват, но задължително има универсален характер.

Няма да разглеждаме правното основание, което насочва правото към единна цел и ценност на правото. Онова, което го сродява с правния принцип в най-голяма степен обаче е ръководния му характер на основно начало-на обективна истина, чрез която да се обоснове правото като система. Както знаем то е предмет на философията на правото, следователно не е абсолютно.

Правните принципи са основни начала, върху значението на които често обаче не се отдава дължимото внимание. Изяснявайки похода към изследване на правната система чрез феноменологията, всъщност бихме искали да внесем яснота какво е правния принцип. Най-често се избягва този въпрос и се подменя от концептуалния въпрос за отношението от общото (системата) към неговите елементи. Задължително е обаче, поради прекомерната употреба на правни принципи¹²⁷ да се обясни, че се означават синонимно, понятия с различно съдържание. И значението

Съвременната феноменология се изтъква като метод на анализ на чистото съзнание и иманентните, априорни структури на човешкото съществуване.

В началото на 20 век възниква като самостоятелно идеалистично направление на западната философия с името на Е. Хусерл. Това учение възниква като противовес от една страна на психологизма в теорията на познанието (като тъждествено на чувствен опит на индивида) и от друга страна на историцизма (В. Дилтея-трактуващ философията като описание на историческите типове мирозрение). Така според Хусерл, като главен представител на феноменологизма, предметното битие се разглежда не като нещо дадено отвън на човека, а като нещо вече включено в структурата на чистото съзнание, в качеството на изначални стремежи към предмета – *интенцията*. По Хусерл предметното битие и съзнанието са корелативно (относителни) едно на друго. Така *съзнанието* във феноменологията се представя като *двуединство* включващо в себе си познавателни актове – *ноезис* и предметно съдържание – *ноеми*, които по същество съвпадат с идеалните значения.

¹²⁵ Близнашки, Г. Принципи на парламентарното управление, С, 2007, с. 12.

¹²⁶ В този смисъл като явление на правната теория го обяснява Ивайло Цонков в „Някой въпроси на наказателнопроцесуалните принципи“, сп. Закон, кн. 1, 1994, с. 32.

Подобен абстрактно-субективен израз на правните принципи намират някои в разработките на Цеко Торбов, че били нещо надправно и универсално в Евгений Мосинов. Според нас има налице едно трайно смесване между правното основание и правните принципи, на които Цеко Торбов съвсем не гледа в техния метафизичен, предмет на философията характер. Според нас се смесва универсално с метафизично, а те са различни.

виж: Росен Ташев, *Обща теория на правото. Основни правни понятия*, С, 2004, с. 146: щ. в разбиранята за правните принципи;

¹²⁷ В чуждата литература се говори за правни принципи от съвременния представител на правния либерализъм Дворкин. От представители на съвременната аналитична юриспруденция-Джоузеф Раз, Мишел Тропер. Правните принципи са коментирани и от представители на континенталната правна система, представители на кръга Перелман – автори на „Правната система между реда и безредието“ – М. Ван де Керхов и Франсоа Ост.

У нас същия процес продължава: принос е разбирането на Росен Ташев, Димитър Радев, даниел Вълчев, следващи съответно концептуално различни модели на обяснение към правото.

им е съществено с оглед смисъла, развитието и функционирането на правото като система.

4. Видове правни принципи

На първо място, както вече споменахме налице е смесване на правния принцип и правните принципи. Неоснователно се сочи, че началото на този дуализъм е Цеко Торбов¹²⁸. Началото на философията на правото у нас безспорно е Цеко Торбов. Неговите философски размишления съвсем не го правят без критичен към цялостното прилагане на критическия метод и към правото. Философът и юристът Цеко Торбов ясно различава и подчертава, че ако философията на правото се занимава с въпроса за правното основание, то правната теория разглежда правните принципи.

И не само това. Цеко Торбов не само декларира, но и цялостно отстоява творческите си позиции. В своята монография „Основният принцип на правото. Право и справедливост“ Цеко Торбов целеносочено разглежда правното основание. Дори и тогава, той счита, че и свободата и справедливостта не съдържат необходимата яснота, универсалност и практичност, от които правото се нуждае, за да има социална обосновка и императивност. Затова Цеко Торбов определя правното основание или основния правен принцип, а не правните принципи, чрез справедливостта, но конкретизирана като закон на личното равенство¹²⁹. Следователно Цеко Торбов държи в съзнанието си социалната необходимост от смисъл и цел на правото като система,

Разсъждавайки за правните принципи, имаме предвид общите правни принципи¹³⁰, с които си служи и Цеко Торбов. Тях Цеко Торбов определя като основни начала, които служат при празнина и които са продължение на основния правен принцип. За българският кантианец те трябва да бъдат извлечени, както са легнали в основата на законодателството. Следователно съвсем ясно е разграничението между изцяло идеалното правно основание и правните принципи. Те имат своето съдържание и смисъл тръгвайки от общата цел на системата - възплътена в правното основание – но и отчитайки обществения, практичен характер на правния феномен, в който има и свои смисли.

Най-честото смесване между правни принципи и правни норми се прави от някои отрасловици. При преобладаващата група от тези теоретици и практики липсва системен подход към правото или той е подчертано нормативен. Според тези автори правото се разбира като една технология, без да се изледва въпроса за смисъла и целта на правото като социално и системно цяло, следователно извън техния обseg са и принципите, които носят смисъла на системата.

Видовете правни принципи могат да бъдат определени по многообразен начин с оглед подхода към правото като смисъл и въобще като явление, от там произтича и различната им природа. Бесспорно е също така, че правните принципи немогат да бъдат изчерпателно и окончателно изброени. Без да се спираме на въпроса за видовете правни принципи, които може да са общи и отраслови, писани и неписани, нашата задача е да подчертаем значението на общите правни принципи.

Заключение

За нас правните принципи имат първостепенно значение за смисъла на системата, те имат приложение дори със специфики за цялата система.

Те са онези ръководни идеи, които носят смисъла на правото, снет по специфичен начин с оглед конкретните обществени отношения. Въпреки че не правните

¹²⁸ Христов, В. „Относно принципите на правото“, сп. Правна мисъл, сп. 3, 2000, с. 15.

¹²⁹ Торбов, Ц. Основният принцип на правото. Право и справедливост, С, 1992, с. 4.

¹³⁰ Торбов, Ц. История и теория на правото, С, 1992, с. 364-365.

принципи не регламентират непосредствено обществените отношения, те имат много по-важно смислово значение. Правните принципи детайлизират смисъла на правото в правните норми. Чрез правните принципи смисъла на правото, който е въплътен в правното основание, се въплъщава в правните норми за да подвежда към сложната и разнородна обществена действителност. Както знаем правото тръгва от общ социален смисъл и то заинтересовано. Този смисъл правото трябва да пречупи, въплъти и подреди в обществените отношения, което е невъзможно без правните принципи.

Затова осъзнаването на техния смислов, а не формален характер, както и на кумулативното им действие в рамките на системата представлява движение напред. Това мисловно движение е необходимо на всички нас, за да се преосмисли най-дълбоката същност и задачата на правото, която да намери отражение и в неговата реализацията.

Литература:

1. Дачев, Л. Юридически дискурс, Русе, 2004.
2. Динев, В. Философска антропология, С, 2000.
3. Йотов, Ст. Философия на правата, С, 2009.
4. Кун, Т. Структура на научните революции, С, 1996.
5. Михайлова, М. Правото-смисъл, сянка, противоположности, С, 2001.
6. Михайлова, М. Цивилизация на правата на човека, С, 2009.
7. Мосинов, Е. За същността на „правния принцип“ и принципите на правото, Съвременно право, 1995, кн. 1.
8. Стригачев, Ат. Принципи на науката, С, 1997.
9. Ташев, Р. Теория за правната система, С, 2006.
10. Торбов, Ц. История и теория на правото, С, 1992.
11. Торбов, Ц. Основният принцип на правото. Право и справедливост, С, 1992.

За контакти

Ст. ас. Светла Маринова, Юридически факултет УНСС.

smarinova@mail.bg